

РЕЦЕНЗИЯ

от

проф. д.ф.н. Албена Л. Георгиева-Ангелова,

Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей (ИЕФЕМ) – БАН

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен ‘доктор’ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма Етнология

Автор: Стефана Пламенова Йорова

Тема: „Митични образи в българския фолклор – традиционни и съвременни аспекти“

Научен ръководител: доц. д-р Вихра Господинова Баева – ИЕФЕМ – БАН

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № Р33-5942 от 31.10.2019 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Митични образи в българския фолклор – традиционни и съвременни аспекти“ за придобиване на образователната и научна степен ‘доктор’ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма Етнология. Автор на дисертационния труд е Стефана Пламенова Йорова – редовна докторантка към катедра „Етнология“ с научен ръководител доц. д-р Вихра Господинова Баева от ИЕФЕМ – БАН.

Представеният от Стефана Йорова комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл. 36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- нотариално заверено копие от диплома за висше образование (ОКС ‘магистър’)
- заповеди за записване в докторантура, прекъсване на обучението (поради майчинство) и за продължаване на обучението;
- заповед за провеждане на изпит от индивидуалния план и съответен протокол за издържан изпит по специалността с успех (х.хх);

- протоколи от катедрени съвети, свързани с докладване на готовност за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд;
 - дисертационен труд;
 - автореферат;
 - списък на научните публикации по темата на дисертацията;
 - копия на научните публикации;
 - списък на забелязани цитирания;
 - декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;
 - справка за спазване на специфичните изисквания на съответния факултет;
- Докторантът е приложил 7 броя публикации.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Стефана Йорова е завършила английската гимназия в гр. Русе (2009 г.) и последователно е получила образователните степени *бакалавър* (2013) и *магистър по етнология* (2014) в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. По време на следването си през 2012 г. по програма „Еразъм“ 4 месеца е работила като програмист в Националната библиотека на Чехия в Прага. След завършване на магистърската степен е била уредник в Регионалния етнографски музей – Пловдив (2014–2018 г.), а от октомври 2018 г. е уредник в отдел „Етнография“ на Регионалния исторически музей в Русе.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Трудът „Митични образи в българския фолклор – традиционни и съвременни аспекти“ разглежда важен аспект от фолклорната митология и представя от една страна миналото състояние на традицията, отразена в записите от началото на българската фолклористика, а от друга страна – развитието на представите и вярванията до наши дни, като фокусът е поставен върху образа на самодивата. Така текстът предлага описание на характеристиките на самодивата, което досега не е правено.

4. Познаване на проблема

Докторантката е добре запозната със съществуващата научна литература и публикувани материали по изучавания от нея проблем, като подхожда аналитично и творчески.

5. Методика на изследването

Приложените в труда методи на фолклористиката, етнологията и културната антропология са адекватни за изучаване на обекта на изследване и дават добри резултати при разработване на поставените проблеми. Особено ценна е теренната работа на авторката, която, освен че прибавя съвременен материал и наблюдения, показва запознаване от първа ръка с устната традиция.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертацията обхваща 428 с. и се състои от увод, три глави, заключение, библиография и приложения. Библиографията включва 5 раздела: цитирана литература и използвани източници, също речници и енциклопедии, източници на фолклорни текстове и онлайн източници. Приложенията представят проведени от авторката интервюта на терен (общо 100 с. – от с. 314 до с. 414), както и 27 снимки.

Уводът въвежда в проблематиката на дисертацията и изяснява приложените подходи и изследователски методи, както и основни използвани понятия като *мит*, *митичен образ* и *фолклор*. Представен е принципът на подбор на източниците и материалите и е направен преглед на проучената научна литература. Тук умело е очертан намереният верен и балансиран подход към разграничаването между традиционно и съвременно. Посочено е, че това не е въпрос на поставяне на хронологическа граница, а намиране на траещи характеристики, които се откриват в най-старите документираны представи за самодивата като свръхестествено същество и които се повтарят до днес: „Така традиционните аспекти в образа на самодивата съотнасям с проявления и мотиви, които се появяват още в ранните записи, срещат се често и са устойчиви във времето“ (с. 13).

Веднага трябва да отбележа обаче, че във въвеждащата теоретична част са допуснати редица грешки, повторения и неточности. Например, на с. 9 при първото му споменаване, Елеазар Мелетински е изписан като Едуард Мелетински, макар по-надолу на същата страница името да е посочено правилно. Първият абзац на с. 11 започва и завършва с едно и също буквално повторено изречение. На същата с. 11 цитат от мой труд е приписан на Иваничка Георгиева. Допълнително объркване се получава и от факта, че в цялата дисертация отпратката *Георгиева 1993* би могла да се отнася към два различни текста на две различни авторки и в два отделни раздела на библиографията – Иваничка Георгиева, Българска народна митология (в *Цитирана литература*) и Албена

Георгиева, Когато Господ ходеше по земята (в *Източници на фолклорни текстове*). Срещат се неубедителни и не твърде логически издържани твърдения, като: „Единно функциониращите митични песни изграждат митологичен компендиум от свързани текстове. В тях образът на самодивата се проявява по различен начин в различните словесни фолклорни жанрове – песни, приказки и неприказна проза, като най-силно варира в устните разкази.“ (отново на с. 11). Будят недоумение наивни и отдавна преодолени за научния начин на мислене съждения от типа: „Тази система фолклорът удържа като борави с митологеми, митични образи и митове (митични сюжети) които са взети от хилядолетни наблюдения върху естествения ред на нещата.“ (с. 13). Макар че подобни недоизбистрени твърдения и грешки рядко са съществени и могат да се обяснят с недоглеждане при последната редакция на текста, те все пак са недопустими за един дисертационен труд, а освен това създават недоверие в стабилността на знанията на авторката и в по-нататъшните съждения и наблюдения, направени в изложението.

Първата глава е посветена на традиционните представи за самодивите. Посочено е, че „В действителност не съществува единен и хомогенен образ на този митичен персонаж в нашия фолклор.“ (с. 26). Потърсена е етимологията на названията му в различните регионално срещани варианти. Предложени са интересни разсъждения и прочити на връзката между съществуващите представи за същността на самодивата и нейното назоваване – например, че евфемистичното обръщение *майка* „имплицитно носи идеята за самодивата като олицетворение на майката природа“ (с. 37). Последователно се представени образите, в които самодивата се превъплъщава според фолклорната словесност и които могат да са антропоморфни, зооморфни, стихийни и фитоморфни. Описани са специфичните отличителни белези, които са характерни за нея и които устойчиво присъстват в текстовете. Очертани са параметрите на нейната поява и срещи с хората – граничните време и пространства около усвояния човешки свят. Има разсъждения относно това кой и при какви обстоятелства може да вижда и чува самодивите, както и забраните, които трябва да спазва за предпазване от възможните им вредни влияния. Устойчиво се поддържа схващането, че срещите със самодивите обикновено са наказание за нарушени граници. Важен акцент са болестите, които самодивите причиняват, и възможностите им да лекуват.

Не е убедително цитирането на съвременни разкази като доказателство за една или друга смятана за *традиционна* характеристика на самодивите, която в някои случаи е проблематична тъкмо за старите представи и записи. Например, посоченият на с. 71

запис на авторката за „огромен черен бивол“, който информаторът видял като дете и който според него бил самодива, едва ли дава основания да се направи изводът, че „Така остатъци от разкази за водния бивол се атрибутират към самодивата и се превръщат в поредно нейно животинско превъплъщение.“ Макар в приложението текст никъде да не се споменава, че това е самодива, можем да допуснем, че самият разказ е в отговор на интереса на авторката към самодиви и към знанията за тях. И в този случай обаче няма причини да се прави връзка с водния бик/бивол, който във фолклорната култура устойчиво се свързва с природни водоизточници, обяснявани като възникнали или преобразувани в резултат от негови действия.

Във втора глава са разгледани традиционните мотиви, свързани със самодивите. Самодивският градеж е разтълкуван като вид космогоничен акт, в който човешките души са градиво за световния порядък. Очертан е воинския аспект на самодивата като враг, който погубва героя, или като негов помощник в битките. Троичният образ на самодивите е отъждествен с този на орисниците, които изпридат нишката на живота и определят съдбата на човека. Показана е ролята на самодивата като владетелка на водите, които може да заключи и които юнакът освобождава в битка. Представени са и мотивите за самодивата-съпруга, самодивската сватба и самодивското хоро. Като самодивски *пакости* са обособени онези влияния върху човека, които не успяват да го разболеят или сериозно да му навредят, но по-скоро предизвикват у него страх. За мен не е убедително такова обособяване, тъй като страхът сам по себе си не е пренебрежимо въздействие, а и степента на вреда често зависи от обстоятелствата и от психическата устойчивост на самия потърпевш, а не толкова от характера на самото въздействие.

В третата глава са разгледани съвременните представи за образа на самодивата и за свързаните с нея мотиви. Показано е настъпилото общо смесване при функционирането на митологичните същества, отпадането на традиционните разграничения между тях, както и влиянието на различни медийни и други тиражирани образи от масовата култура. В очертаните от авторката случаи ясно личи избледняването на принадлежащата вече към миналото основна символика и семантична контекстуална обвързаност на самодивите и на тяхната поява в различни сюжети; личи отпадането на самата необходимост от разграничаването им от други свръхестествени същества. Както и в другите две глави, авторката се придържа към описание на отделните характеристики и на тяхното представяне сами за себе си, като речникови единици, без да се вглежда във връзката им с контекста на появата и функционирането им, без специфичния смисъл,

който те получават тъкмо във всеки конкретен контекст. Липсата на по-задълбочен интерес към контекста, към ситуираността на образите в специфични мотиви, сюжети и обредни ситуации, не позволява очертаването тъкмо на спецификата в образа на самодивата, на нейната единност и в същото време многоликост. В един момент оставаме с впечатлението, че като самодива може да се определи всяко свръхестествено същество или явление.

В заключението са направени изводи и обобщения за повтарящото се и промененото в представите за самодивите от Възраждането насам, като е посочено, че въпреки промените, образът на самодивата устойчиво присъства и до днес.

Отново ще обърна внимание на дразнещи грешки като буквалните повторения на цели изрази и изречения, както и повтарянето на цитати от едни и същи разкази в различни части на текста. Иван Шишманов погрешно е титулуван като *академик*, какъвто той не е бил (с. 35). Енциклопедията „Мифы народов мира“ с редакционна колегия и главен редактор С. Токарев е определена като „речника на Вячеслав Иванов и Владимир Топоров“ (с. 38), като в библиографията пък, също толкова погрешно, главният ѝ редактор е посочен като неин автор. Въпроси поставят изказани твърдения, по които има научна литература, в повечето случаи известна за авторката, но които не са подкрепени с никакво позоваване. Например: „Възможно е тази представа да произлиза пряко от идеята за отделеността на душата от тялото, като по този начин вероятно предхожда идеята за природния им произход, доколкото мисълта за одухотворената природа следва понятието за човешка душа.“ (с. 45); „Спорен е въпросът дали антропоморфният образ на демоничните създания бележи най-ранния или най-късния стадий в развитието на митологичните представи.“ (с. 55) и пр. Озадачават твърдения от типа „Споменът за Орфей и самодивите е бил жив със сигурност през 1402 г.“ (с. 53); „Трапеза се слага само на празник, когато храненето е ритуално.“ (с. 112); „човешката песен и ритми в демоничния свят са пагубни за самия демоничен свят, тъй както и чуването на отвъдни песни в човешкия свят обикновено е пагубно за живите“ (с. 123); „Съвременната фолклорна словесност неминуемо дава оценка на компендиума от познания, които е наследила, вземайки решение за съхранението или забравянето на отделни негови компоненти“ (с. 291) и др.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Трудът е първото самостоятелно изследване на самодивата като фолклорен образ. В него е показано детайлно познаване и добра ориентация в голям корпус от документалното фолклористично наследство.

Съществен принос на труда е изработената от авторката собствена система за подредба и представяне на очертаните от нея специфични особености и мотиви, които характеризират самодивата – според старите записи и в съвременността.

Сериозно предимство е проведената през различни години теренна работа с научния ръководител и самостоятелно. Документирането на материали и извършването на наблюдения е основно умение за фолклориста и е условие за успешната му работа с архивни и публикувани материали, защото дава отправна точка и ключ за разбирането и интерпретирането им.

Принос сам по себе си е събраният, дешифриран и приложен в труда теренен материал, който може да послужи за но-нататъшни наблюдения и изследвания на авторката и на други специалисти.

Приносен е и съпоставителният анализ с проследяване на промените и развитието в образа на самодивата през годините. Такъв анализ би бил полезен и за евентуални съпоставки с развитието на други свръхестествени същества от фолклорната ни култура.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Докторантката е представила 7 публикации, свързани с темата на дисертацията си, като една от тях е под печат. Шест от тези публикации са четени като доклади на научни форуми, което показва активното участие на авторката в научния живот и публичната апробация на наблюденията и резултатите от изследователската ѝ дейност.

9. Лично участие на докторанта(ката)

Макар и насочвана и консултирана от своя научен ръководител, докторантката до голяма степен самостоятелно е разработила своя текст и достигнатите от нея научни изводи и обобщения са нейно лично постижение.

10. Автореферат

Авторефератът отразява адекватно съдържанието на дисертационния труд.

11. Критични забележки и препоръки

Основна препоръка към работата на Стефана Йорова е да задълбочи проучването си на различните проявления на самодивата в традиционния фолклор във връзка с конкретния обреден и житейски контекст на появата им и така по-добре да вникне в символиката и дълбинната семантика на този образ.

12. Лични впечатления

Като правя сравнение с текста, представен на предишното обсъждане за откриване на процедура по защитата, виждам, че авторката е извървяла определени градивни стъпки по посока на по-ясно фокусиране на своите наблюдения и изводи. За мен това е гаранция за нейното бъдещо развитие, тъй като тя е склонна да се вслушва в съветите и критиките на колегите си, както и творчески да осмисля препоръките към работата си.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Препоръчвам да дисертантката да продължи наблюденията и анализите си, както по отношение на самодивата, така и по отношение на други свръхестествени същества в българския фолклор.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд „Митични образи в българския фолклор – традиционни и съвременни аспекти“ съдържа научни резултати, които са оригинален принос и отговарят на изискванията за придобиване на образователната и научна степен *доктор*. Предвид казаното до тук, предлагам на почитаемото научно жури да присъди на Стефана Пламенова Йорова образователната и научна степен ‘доктор’.

07.01.2020 г.

Рецензент:

(проф. д.ф.н. Албена Георгиева-Ангелова)